

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ SOCIAL PHILOSOPHY

УДК 1: 316.647.8

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(95).2024.73-84

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ: АКсіОЛОГІЧНИЙ ТА ЕКзИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР

О. О. Гордійчук*, Ю. С. Кондратюк, О. В. Мосієнко*****

У статті досліджено як виникають та функціонують етнічні стереотипи, упередження. Визначено їх роль у формуванні образу власного народу і себе як його представника, а також у конструюванні образів інших народів. Проаналізовано, як в етнічних стереотипах відображаються базові цінності, екзистенційні основи духовного виміру життєдіяльності народів.

Стереотипи, як певна узагальнена інформація про іншу етнічну спільноту, можуть допомагати на початкових етапах комунікації. Вони також сприяють створенню позитивного образу власного та / чи іншого народу, розумінню сильних та слабких сторін ментальності, відіграють певну роль у формуванні національної ідентичності. Водночас стереотипи мають й деструктивний вплив. Насамперед, поширення неправдивої стереотипної інформації та упереджень, що часто призводить до дезінформованості, формування негативного емоційно-оціночного ставлення, провокує накопичення непорозумінь, міжетнічної напруги, конфлікти, ворожість і навіть ненависть, що закликає до війни і виправдовує її, як це відбувається наразі у російському суспільстві. Небезпека етнічних стереотипів й упереджень полягає також у їх емоційному узагальнюючому характері, що може сприйматися й трактуватися як певна

* Ольга Гордійчук / Olha Hordiichuk, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій (Державний університет "Житомирська політехніка", м. Житомир, Україна)
hordiichuk@ztu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-4606-9188

** Юлія Кондратюк / Yulia Kondratyuk, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій (Державний університет "Житомирська політехніка", м. Житомир, Україна)

kgn_kyus@ztu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5570-5505

*** Олександр Мосієнко / Oleksandr Mosienko, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій (Державний університет "Житомирська політехніка", м. Житомир, Україна)

kmvpm_mov@ztu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-7106-8075

даність, аксіома. В реальності їх зміст зазвичай лише частково відповідає дійсності або ж взагалі є хибним і нав'язаним зовні з певною метою.

Через суспільну довіру, широке поширення й вплив на суспільну свідомість, етнічні стереотипи, штучно створені й нав'язані суспільству їх модифікації, упередження активно використовуються російською пропагандою як ефективний інструмент суспільно-політичних маніпуляцій при видаванні бажаного за дійсне, формування поглядів, оціночних суджень, суспільної напруги, ворожнечі щодо інших народів тощо. На етнічних стереотипах та упередженнях значною мірою базуються такі явища, як расизм, сексизм, ісламофобія, а нині – рашизм.

Ключові слова: етнічний стереотип, упередження, ментальний стереотип, ментальність, ідентичність, міжетнічні конфлікти, війна Росії в Україні.

ETHNIC STEREOTYPES: AXIOLOGICAL AND EXISTENTIAL DIMENSION

O. O. Hordiichuk, Yu. S. Kondratyuk, O. V. Mosienko

The article examines how ethnic stereotypes and prejudices arise, form and function. Their role in shaping the image of one's own people and oneself as its representative, as well as in constructing images of other peoples, is determined. How ethnic stereotypes reflect the basic values and existential foundations of the spiritual dimension of peoples' life is analyzed.

Stereotypes, as certain generalized information about another ethnic community, can help in the initial stages of communication. They contribute to creating a positive image of one's own and/or another people, understanding the strengths and weaknesses of the mentality, and play a role in shaping national identity.

The dissemination of false stereotypical information and prejudice has a destructive impact, as it leads to misinformation, the formation of negative emotional and evaluative attitudes, provokes the accumulation of misunderstandings, interethnic tensions, conflicts, hostility and even hatred, which calls for war and justifies it, as is currently happening in Russian society. Another danger of ethnic stereotypes and prejudices is their emotional generalization, which can be perceived and interpreted as a given, an axiom. In reality, their content is usually only partially true or even false and imposed from outside for a specific purpose.

Due to public trust, widespread and influence on the public consciousness, ethnic stereotypes, their artificially created and imposed modifications, prejudice is used by Russian propaganda as an effective tool for socio-political manipulation in presenting the "desirable" as "real", shaping views, value judgments, social tension, hostility, etc. Such phenomena as racism, sexism, Islamophobia, are largely based on ethnic stereotypes and prejudices.

Key words: ethnic stereotype, prejudice, mental stereotype, mentality, identity, interethnic conflicts, Russian war in Ukraine.

Постановка проблеми. Людям притаманне прагнення пізнавати світ, його закони та етнічну різноманітність. Зростаючи та формуючись, виховуючись у певному соціальному середовищі, вони засвоюють пануючі цінності, норми моралі й поведінки, традиції, величезний пласт культурного спадку. Пізнаючи свій рід, свій народ, люди відкривають для себе інші народи.

Кожна історична епоха загалом та народи зокрема мають свою аксіологічну матрицю, переосмислюють попередній досвід і

напрацьовують оптимальні, характерні для них засади світосприйняття й інтерпретації основних історичних подій, себе як певної спільноти, позитивний та негативний досвід взаємодії з іншими народами, симпатії / антипатії. Ця інформація передається від покоління до покоління у культурній спадщині.

Етнічні стереотипи суттєво впливають на формування суспільної думки про власний народ та інші народи. Представники одних спільнот співвідносять себе з представниками

інших, базуючись на пласті отриманого історично досвіду інтеракції. Як мова, так і культурні традиції, суспільні норми й правила поведінки, фундаментальні цінності унікальні у кожного народу. Їх врахування при соціальній взаємодії забезпечує успішність комунікації, уникнення міжетнічних конфліктів.

Етнічні стереотипи є джерелом простого, доступного, легко засвоюваного, на перший погляд, правдивого (однак узагальненого, часто спрощеного й неточного) колективного знання про свій народ та інші, їх характерні особливості й специфічні риси. Вони закладені в нашому світосприйнятті та світовідношенні й активуються частіше, ніж ми собі уявляємо. У національній культурі накопичуються різноманітні багаті дані. Одні природно, історично, інші нав'язані зовні. Інформація в словах і символах, прислів'ях та приказках тощо успадковується й транслюється далі наступним поколінням на свідомому й підсвідомому рівнях.

Водночас суспільна довіра до етнічних стереотипів робить їх ефективним інструментом маніпуляцій, пропаганди. На етнічних стереотипах та упередженнях значною мірою базуються такі явища як расизм, сексизм, ісламофобія, а нині – рашизм.

Метою статті є дослідження етнічних стереотипів у формуванні аксіологічної складової суспільної життєдіяльності, езистенційної матриці суспільства, аналіз конструктивного та деструктивного впливу етнічних стереотипів та упереджень на суспільну свідомість.

Ступінь наукової розробки. Вивчення феномену етнічного стереотипу ефективно при застосуванні міждисциплінарного підходу. Насамперед, залучення досліджень з етнічної психології, культурології, історії, соціальної філософії, етносоціології та етнополітології. Значний внесок у дослідження проблеми етнічних стереотипів та процесу стереотипізації

зробили такі західні вчені, як У. Ліппманн, А. Теджфел, Г. Олпорт, Т. А. Ван Дейк, у працях яких розглядаються сутність й причини виникнення стереотипів, їх види та соціальні функції, а також наслідки впливу на масову свідомість. Серед дослідників етнічних і расових відносин й, зокрема, етнічних упереджень як їх складових, значний доробок мають Б. Андерсон, І. Валлерстайн, Ю. Габермас, Е. Гіденс, Е. Гобсбаум, Д. Ротшильд, Е. Сміт та інші. Сучасні авто- та гетероетнічні стереотипи, їх вплив на суспільно-політичну свідомість та історична обґрунтованість детально вивчаються польськими науковцями М. Вуйчик, А. Климкевич, М. Лашкевич, М. Марчевською.

У працях вітчизняній науковців дослідження питань етнічних стереотипів, як окремо, так і в контексті аналізу феномена ментальності, питань національної ідентичності, міжкультурної взаємодії та етноконфліктів представлене працями таких науковців, як Є. Головаха, О. Гордійчук, В. Євтух, О. Картунов, М. Козловець, В. Котигоренко, І. Кресіна, О. Кривицька, М. Ларченко, М. Махній, А. Нагорна, Н. Черниш та ін.

Дискусія та результати. Термін "стереотип" прийшов у науковий вжиток з поліграфії, у якій він позначає металеву пластину з рельєфними печатними елементами, котра застосовується для відтворення одного й того ж тексту при друкуванні великих тиражів. На початку ХХ ст. американський публіцист Уолтер Ліппманн, беручи інтерв'ю у різних діячів та представників широкого загалу з приводу певних подій, констатував, наскільки різними насправді можуть бути погляди на одну й ту саму подію та її оцінки. Він висунув гіпотезу про наявність упередженостей, які формують стійкі утворення – "pictures in our heads" (картинки у наших головах) і впливають на сприймання людей, явищ, подій. Публіцист звернув увагу й на таку закономірність: відповідно до

цих картинок, можна простежити подібність, а часом повну ідентичність певних суспільних груп [1].

Термін "стереотип" У. Ліппманн вперше використав у праці "Громадська думка" (1922 р.). У політичну соціологію та соціальну психологію він увів вираз "соціальний стереотип", виокремивши дві важливі причини стереотипізації:

1) використання принципу ощадливості зусиль, що є характерним для людського мислення (люди прагнуть не реагувати щоразу повному на нові факти та явища, а розглядати їх за допомогою вже наявних категорій);

2) захист групових цінностей (стереотип є ніби фортецею, яка захищає наші традиції, формує стіни, в межах яких ми відчуваємо себе звично та безпечно [1].

У причинах стереотипізації відповідь на запитання, чому заперечення чи перекручування стереотипів сприймаються їх носіями досить емоційно, а часом й агресивно: оскільки це трактується як замах на щось усталене й важливе – підвалини розуміння себе та світу.

Перші наукові дослідження соціальних стереотипів здійснено у 30-их роках ХХ ст. послідовниками У. Ліппманна американськими соціальними психологами Д. Катцем та К. Брейлі. Вчені, зокрема, провели цікавий та значущий для подальших досліджень експеримент: студентам Принстонського університету (участь взяло 100 осіб) було запропоновано з 84 рис вибрати найбільш притаманні для певної національності та раси ознаки: американців, англійців, італійців, німців, японців, турків, євреїв, ірландців, китайців та темношкірих. Результатом дослідження став досить високий рівень співпадінь та узгодженостей у характеризуванні / приписуванні певних рис тим чи іншим національним групам. Наприклад, 79 % респондентів зазначило, що євреї хитрі, а 84 % – темношкірі забобонні. Дослідники висунули концепцію, згідно з якою стереотип є стійким вираженням

закладеної у свідомості інформації, яка певною мірою відповідає фактам [2]. Підкреслимо, що зазначене вище певною мірою відповідає дійсності. У цьому контексті цікавими є дослідження матеріалів ЗМІ щодо присутності стереотипів у сучасному інформаційному просторі [3].

Соціальними стереотипами прийнято позначати звичні поширені стійкі уявлення стосовно різних сфер суспільного життя, міжнаціональних відносин. Вони можуть формуватися на рівні індивідуальної та групової свідомості й проєтуватися на колективну відповідно до міри поширеності. В основі стереотипу лежить зазвичай певна риса, ознака (стать, вік, професія, релігія, риса національного характеру, спосіб сприйняття чи перетворення світу тощо), яка проєктується на групу людей (соціальну, етнічну, релігійну, расову) [4: 112]. Однією з найважливіших характеристик стереотипів є їх соціальна детермінованість, насамперед, культурними цінностями.

Різновидом соціальних стереотипів є етнічні – спрощені, схематизовані, емоційно забарвлені та надзвичайно стійкі образи етнічної групи, які легко поширюються на всіх її представників [5: 121; 6].

Етнічні стереотипи, на нашу думку, за своєю суттю є ментальними, адже у системі соціальних установок кожної людини присутній не лише набутий життєвий досвід, а й "пам'ять роду", інформаційно-емоційна складова оточуючого соціального середовища: синтез цінностей, символів, уявлень, настроїв, вірувань, світобачення загалом, що визначають здатність спільнот та індивідів сприймати оточуючу дійсність та діяти. Такі установки існують як на свідомому рівні, так і підсвідомому, поєднуючи раціональне та чуттєве [7: 81]. У ментальності закладений стереотипований історичний досвід колективного буття людей, соціальної взаємодії та міжособистісних відносин. В її основі – глибинний рівень

колективної свідомості – архетипи. Наприклад, серед засадничих архетипів української ментальності, що визначають специфіку національного характеру українців, патерни поведінки, емоційно-чуттєві реакції тощо, можна виокремити архетип Землі, архетип особистої свободи, архетип Матері, архетип долі, архетип домінування минулого над майбутнім, архетип бідності, архетип рівності синів та доньок своєї Матері-Батьківщини, архетип едукативності, архетип обрядовості [8: 18].

З ментальними особливостями, котрі є своєрідними розпізнавальними знаками, що визначають / приписують етносу певний набір характерних рис, пов'язані фрази "типовий українець", "типовий поляк" тощо. Адже на свідомому і підсвідомому рівнях ці поняття відображають групові уявлення про типовість певних ознак та рис характеру, властивих кожному представнику своєї або іншої етнічної спільноти як складової інтегративного поняття "нація" [4: 113]. Скажімо, коли йдеться про "типового німця", автоматично уявляємо людину акуратну та пунктуальну, асоціація з іспанцями – горді та палкі, французи – легковажні та романтичні і т. ін. У реальності ж жоден ментальний стереотип не може бути характерним для усіх представників певного народу, він визначає досить умовні етнічні ознаки. Проте стереотипи широко відображені у літературних творах, жартах, анекдотах тощо. Це ще більше закріплює особливості сприйняття свого народу та інших.

Етнічні стереотипи, як правило, пов'язані з констатуванням наявності або відсутності певної якості, ніби притаманної цілому народу або його частині. Вони можуть бути позитивними, нейтральними та негативними. Зазвичай, стереотипи про ментальність виступають як кліше, певна даність, ярлик чи міф, що сприймаються на віру як свідомо, так і несвідомо, хоча можуть взагалі не відповідати дійсності. Нерідко інформація сприймається "на віру", що

не сприяє розвитку критичного мислення, аналізу та, відповідно, розумінню суті явища, навіть більше: досить часто є причиною невинуватої агресії, фобій, а у випадку російської війни проти України – значно глибших негативних емоцій, аж до побажання фізичного знищення українців (!).

Американські дослідники Д. Манекін та Т. Мітс, ґрунтуючись на результатах власних досліджень, стверджують, що через поширені негативні стереотипи, які пов'язують етнічні меншини з насильством, такі групи сприймаються як більш жорстокі, навіть якщо чинять ненасильницький опір, що збільшує підтримку їх репресій [9].

Відповідно до суб'єкта творення й формування етнічні стереотипи поділяються на "внутрішні" (автостереотипи) та "зовнішні" (гетеростереотипи). У першому випадку йдеться про стереотипи народу про самого себе, різні його територіальні та станові складові; у другому – як цей народ трактує інші народи, чого від них очікує, на які особливості поведінки сподівається.

Закономірною і цілком виправданою є тенденція, що власні особливості та риси національного характеру етнос представляє переважно у позитивному світлі, натомість представників інших етносів часто сприймає та трактує упереджено, з негативним значеннєвим відтінком. Це явище пояснюється набутим рівнем обґрунтованості й історичної зумовленості власних патернів поведінки (інколи й необхідністю самовиправдання, захисними реакціями), а також недостатнім рівнем знань про інші народи, нерозуміння глибинної сутності певних ознак.

Негативні соціальні установки та сформовані на їх основі етнічні стереотипи можуть виражати упереджене ставлення до певної етнічної (расової) групи. У переважній більшості випадків люди, які мають певні упередження, не визнають це і

навіть не усвідомлюють, адже вважають, що їх вороже ставлення є адекватним і відповідає "негативним" рисам, особливостям поведінки чужої соціальної групи.

Серед основних ознак етнічних стереотипів є: емоційно-оцінюючий характер (на констатацію певної риси накладається її емоційна оцінка); стійкість та ригідність до нової інформації; узгодженість (високий рівень єдності уявлень членів групи і про власну етнічну групу (автостереотипи), і про інші етнічні групи (гетеростереотипи)) [10: 308].

У структурі стереотипів дослідники виокремлюють три рівні: когнітивний компонент (судження); афективний (емоційний ефект, формування ставлення); поведінковий (алгоритм дій щодо об'єкту, поведінкова реакція) [4].

Основними функціями етнічних стереотипів є згуртування власної етнічної спільноти та ретрансляцію суспільного досвіду, а також інформування про інші етнічні спільноти, формування про них загального уявлення, що сприяє налагодженню ефективної комунікації (інформація про народні особливості, необхідні правила комунікації відповідно до духовно-політичного укладу життєдіяльності суспільства).

Більш детально описують у своїх дослідженнях функції стереотипів польська дослідниця М. Вуйчик та український науковець І. Данилюк:

- адаптативно-приспосовницька (відчуваємо себе більш впевнено та безпечно, користуючись стереотипами, навіть фальшивими, не маємо потреби постійно верифікувати власні погляди);

- оптимізація пізнавальних процесів, заповнення бракуючої інформації, відкидання надмірної кількості даних;

- передбачення поведінки об'єктів представлених у стереотипі, полегшення комунікації;

- захисна функція (захист себе та свого оточення, виправдання власної поведінки, діяльності чи навпаки – бездіяльності);

- пошук ворогів на яких можна скерувати свою агресію, звинуватити у власних помилках тощо) [10; 11].

Стереотипи чужої групи тісно пов'язані з автостереотипами. Подібність зі своєю групою дає відчуття приналежності та соціального порядку, зменшує тривожність, приглушує муки сумління. Негативний стереотип чужої групи підсилює позитивну думку про власну групу, виправдовує недоліки власної групи, перекладає відповідальність за свої невдачі на іншого – створюється образ "цапа відбувайла" (яскравий приклад антиєврейські настрої у нацистській Німеччині, коли майже вся німецька нація прийняла гітлерівську програму геноциду).

Показовим є сучасний приклад ставлення росіян до українців: масова підтримка влади з боку росіян щодо знищення нашого народу побудована на комплексній пропаганді, в основі якої нав'язуваний століттями стереотип меншовартості українців, почуття зверхності та нібито історичної "величі" й призначення російського народу, імперські амбіції російської влади [12;13; 14].

Залежно від того, які стереотипи формують одні народи про інші, можемо сформулювати певні уявлення і про перших, і про других. Для розкриття духовного універсуму нації необхідно однаково уважно вивчати систему авто- і гетеростереотипів. Як стверджує Дж. Кемпбелл, мірою істинності стереотипу є ступінь узгодженості автостереотипів та гетеростереотипів [15].

На практиці гетеростереотипи нерідко суттєво відрізняються від власних уявлень іншого етносу про себе.

У своєму попередньому дослідженні ми виокремили такі площини формування та двосторонньої взаємодії, взаємовпливів ментальності (далі М) і стереотипів (С): М → С. Ментальність зумовлює певні стереотипи поведінки, діяльності, способів життя індивідів та соціальних спільнот (груп). Це відбувається логічно, природно та

невимушено, часом без належного усвідомлення та аналізу; С → М. Стереотипи, набуваючи популярності, всенародного поширення та утвердження, впливають на існуючі риси ментальності, частково їх змінюють, послаблюють чи підсилюють, а часом і зовсім витісняють (заміщують) новими. Або ж стереотипи створюються штучно та цілеспрямовано (до реальної риси ментальності додається елемент, що суттєво змінює суть цієї риси, і, ніби вірус, запускається в суспільство), нав'язуються з метою формування певних поглядів, ставлень, реакцій та діяльності (цілеспрямований ідеологічний вплив правлячої верхівки, пропаганда через ЗМІ тощо) [12].

Для створення стереотипу може застосовуватися повна чи часткова підміна понять – симулякри, що при резонуванні з суспільною свідомістю швидко набувають масового поширення, ніби насіння проростають за умови, що впадуть на сприятливий (зарані підготовлений) ґрунт [16].

У будь-якому випадку виникнення певного явища завжди має свої першопричини та наслідки. Цікавим у цьому контексті є приклад Ірландії. Так, серед народів, про яких в світі існує чи не найбільша кількість стійких стереотипів – саме ірландський. Протягом багатомісячної історії за ірландцями закріпилися такі характеристики: слабкі та покірні, ледачі, неосвічені, безпорадні, пияки, залежні від доброти інших людей. Надгенералізовані негативні характеристики були історично зумовлені важким колоніальним минулим Ірландії, голодом та виживанням, трудовою міграцією значної частини населення до США і переважно зведенням "кінців з кінцями" у жахливих злиднях бідних кварталів Бостону, Нью-Йорку та інших міст. Наразі ж ситуація докорінно змінилася й Ірландія є розвиненою країною. Однак стереотипи й досі формують упереджене ставлення, яке швидко руйнується при безпосередньому знайомстві з Ірландією та її жителями,

що здатні виживати та процвітати незалежно від умов. Ірландія також дає нам приклад, як можна скористатися зі стереотипу: уряд заохочує більш веселу (і часто алкогольну) атмосферу в таких містах, як Дублін, щоб розвивати туризм [17].

У світі поширена низка стереотипів та упереджень про Україну та її народ, котрі не відповідають дійсності та викликають в українців хвилю обурення. Найпоширенішими з них є наступні: Україна – частина Росії (цей стереотип український народ ефективно спростовує сьогодні, мужньо захищаючи свої землі від російського військового вторгнення); українська та російська мови – подібні; в Україні завжди холодно (зимно); борщ та сало – щоденна їжа українців; західні українці – ворожі націоналісти; українські жінки прагнуть вийти заміж за багатих іноземців та інші [18]. Ці стереотипи й упередження є поверховими й не виражають життєвих екзистенціалів українців. Знаючи історичний контекст й можливі причини формування зазначених стереотипів, можемо констатувати, що частина правди ("зерно істини") таки присутня, але загалом витворений зміст наведених вище та інших стереотипів про українців є хибним. Особливо болісно у світлі сучасної російської війни проти України сприймаються стереотип, що принижують українців як націю, не визнають право українців бути вільним народом і будувати свою державу у спільноті європейських країн.

Україна є прикладом країни, в якій негативний образ народу про самого себе як певний стереотип, шаблон мислення був нав'язаний пануючими метрополіями. Перебування у колоніальному статусі мало свої наслідки: український народ перейняв та інтерналізував негативні проєкції домінуючих культур, зокрема, комплекс неповноцінності й меншовартості (культурної, цивілізаційної, моральної).

З польського боку у XV–XVI століттях сформувався й тривалий час був досить поширений стереотип про українців як бандитів, насильників, анархістів тощо. Варто зазначити, що таке розуміння сьогодні регулярно підживлюється проросійськими силами, які незацікавлені у розвитку й співпраці Польщі, України та інших країн пострадянського простору, тож вони дискредитують їх досягнення й намагаються провокувати міжнаціональні конфлікти, викликати міжетнічну ворожнечу. Історичні суперечки та проблемні питання присутні у польсько-українській історії. Нині відбувається активне переосмислення пануючих стереотипів, формуються нові. Польща активно підтримує Україну: з початку повномасштабного російського військового вторгнення, прийняла мільйони українських біженців, лобіює входження своєї східної сусідки до ЄС, допомагає зброєю та надає гуманітарну допомогу.

З російського боку поширеними є стереотипи й міфи, що вони (росіяни) нібито є спадкоємцями Київської Русі, "великим народом" ("богоносцем" у царські часи, "оплотом світового революційного руху" в радянські часи), мають виняткову історичну місію – об'єднати навколо себе усіх слов'ян ("слов'янофільство"), європейців та азіатів ("євразійство"), весь світ (більшовицька "світова революція"). Відповідно до цієї ідеології переписувалася історія, нав'язувалися невластиві цінності та переконання. Зокрема, входження України до СРСР трактувалося як щасливе "братерство", а майбутнє "злиття" України та Росії як найвище благо [19: 181–182]. Тільки зараз в умовах жорстокої війни з тисячами загиблих військових та цивільного населення масово викорінюються стереотипні образи "молодшого брата", "хитрого малороса" (простакуватого, неосвіченого), бандерівця та націоналіста, що чомусь (!) прагне незалежності й не хоче коритися імперським амбіціям РФ.

Війна консолідувала й змінила український народ. Завдяки трагічним подіям й боротьбі із зовнішнім ворогом-агресором українці не просто стали на захист Батьківщини, а й активізувалися процеси відродження і плекання всього українського та водночас відкидання й засудження російського; держава набула екзистенційної цінності – зросла увага до української історії та культури; все більше російськомовних українців переходять на українську мову, суттєво зменшилося толерування корупції та ін.

І в радянські часи, і в часи новітньої незалежності України до повномасштабного військового вторгнення Росії у лютому 2022 року, як не прикро це визнавати, існувало демонстративне антисуспільство з боку навіть етнічних українців, котре виражалося у відмові від власних етнічних ознак (зміна прізвища, перехід у спілкуванні з української мови на російську, зміна загальнокультурних орієнтацій тощо). Часто такі люди ідентифікували себе не українцями, а "тутешніми" – жителями певних територій чи міст. Ці настрої регулярно підживлювала проросійська пропаганда. На жаль, не маємо можливості оперувати достовірними кількісними даними, оскільки ґрунтовні дослідження такої "деукраїнізації" не проводились і через радянські обмеження і через складність фіксації та документування цих процесів. Таких людей у суспільстві було немало (переважно населення великих міст), хоч і не так багато, як хотілося б проросійським силам для повернення України у сферу геополітичного впливу Росії.

Очевидно, переходячи від інформаційної до гібридної війни (2014 р.), а у 2022 р. – до повномасштабного військового вторгнення російська влада недооцінила аксіологічну домінанту та волелюбність українського народу, трансформацію суспільно-політичної свідомості українського народу з часу проголошення незалежності України, досвід трьох загальноукраїнських

революцій (Революція на граніті (1990), Помаранчева революція (2004), Революція Гідності (2013–2014)), світову підтримку України [20].

Для керівництва Росії сильна європейська Україна є крахом імперських амбіцій. Щоб виправдати війну в очах своїх громадян російська влада та підконтрольні їй ЗМІ фальсифікують історію, продукують тотальну брехню, що доходить до абсурду, засівається у підготовлений пропагандою ґрунт і масово повторюється із застосуванням маніпулятивних методів впливу [21].

Отже, у колоніальні часи проросійськими силами були сформовані й надалі підживлювалися ними ж деструктивні етнічні стереотипи про меншовартість українців, провінційність та бідність української культури, низький статус української мови, недодержавність України тощо. Століттями вони послаблювали та розколювали українське суспільство, гальмують економічно-політичний розвиток. Трагічні події та втрати у повномасштабній війні Росії проти України консолідували український народ, зумовили переосмислення власної історії та аксіологічно-онтологічного фундаменту в індивідуальному та державному вимірах, відкидання зазначених стереотипів, актуалізували внутрішні ресурси до боротьби.

У російському суспільстві на низці наративів та спотворених стереотипах і далі вибудовується пропагандистська система брехні й тотальної ненависті до українців, невизнання їх права на самостійну державу у спільноті європейських народів. Негативні стереотипи про чужу етнічну групу (українців, поляків, загалом європейців, про весь західний світ) та позитивні про свою підсилюють зверхність, завищену, позитивну думку росіян про себе, дають відчуття належності до "великого народу", створюють ілюзію соціального порядку, зменшують тривожність, приглушують муки сумління та виправдовують

діяльність авторитарної російської влади, складну економічно-політичну ситуацію, перекладають відповідальність за свої невдачі на інших і, що є найбільш трагічним – виправдовують застосування насилля до інших народів: вторгнення в Афганістан, Грузію, Сирію та інші країни, жорстоке придушення прагнень народів Кавказу та інших республік РФ стати незалежними від неї, виправдовують повномасштабну війну в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Етнічні стереотипи та упередження формуються історично і є формою передачі соціального досвіду взаємодії, певного знання, емоційно-оціночного ставлення (досить часто надто узагальненого, упередженого) про власну етнічну спільноту (автостереотипи) та про інші народи (гетеростереотипи) від покоління до покоління. Вони можуть містити в собі прадавні архетипи, важливі елементи самоідентифікації, певні традиції, відображати ментальні риси, аксіологічні основи суспільства та передаються через культурне поле – цінності, мову, усну й письмову народну творчість, традиції, вірування тощо.

Етнічні стереотипи виконують низку важливих функцій: пізнавальну, комунікативну, орієнтаційну, функцію захисту позитивної етнічної ідентичності та інші.

Небезпека етнічних стереотипів, а особливо упереджень, в їх емоційному узагальнюючому характері, що сприймається як аксіома, певна даність; однак насправді констатує судження, яке може відповідати дійсності лише частково (мати "зерно істини"), або ж взагалі бути хибним, мати значний вплив на світогляд, а відтак, і на емоції, судження, дії.

Вплив етнічних стереотипів може бути як конструктивним (відображати позитивний образ власного народу та / чи іншого, бути вагомим чинником формування національної ідентичності, допомагати порозумітися з представниками інших етнічних спільнот тощо), так і деструктивним (гальмувати

суспільно-політичний та культурний розвиток, зумовлювати спотворення когнітивного змісту в суспільній свідомості, викликати край негативне емоційно-оціночне ставлення, таким чином провокувати міжетнічну напругу, конфлікти, війни).

В умовах інформаційної гібридної, а з 2022 року повномасштабної війни Росії проти України з метою масових маніпуляцій суспільною свідомістю українців (як і росіян та інших народів світу) та поширення проросійської пропаганди штучно модифікуються існуючі етнічні стереотипи, створюються

й вірусно запусаються нові. Тож доцільно особливо уважно ставитися до стереотипів, упереджень та симулякрів, які заповнили інформаційний простір, уникати емоційних узагальнюючих суджень, провокуючих міжетнічну ворожнечу. Найкращим засобом спростування деструктивних колоніальних стереотипів є перемога України та її успішний розвиток на власних історичних територіях відповідно до норм міжнародного права, базуючись на фундаментальних українських цінностях, що співзвучні з європейськими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lippmann U. *Public Opinion*. New York: Macmillan. 1922. URL: <https://www.gpullman.com/8170/texts/lippmann.pdf> (дата звернення: 18.02.2024).
2. Katz D., Braly K. Racial stereotypes of one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1933. № 28. P. 280–290.
3. Kroon A. C., Trilling D., Raats T. Guilty by Association: Using Word Embeddings to Measure Ethnic Stereotypes in News Coverage. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 2021. № 98 (2). P. 451–477. URL: <https://doi.org/10.1177/1077699020932304> (дата звернення: 18.02.2024).
4. Махній М. Етнічна психологія: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ: Слово, 2016. 272 с.
5. Євтух В., Трощинський В., Галушко К. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття. "Фенікс", 2003. 280 с.
6. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник. Заг. редакція В. Андрущенко, М. Горлач. Київ – Харків: "Рубікон", 1997. 397 с.
7. Гордійчук О. Ментальність у добу глобалізації: монографія. Житомир, Вид-во "НОВОград", 2021. 372 с.
8. Гордійчук О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2018. № 1 (84). С. 15–19. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27850/> (дата звернення: 18.02.2024).
9. Manekin D, Mitts T. Effective for Whom? Ethnic Identity and Nonviolent Resistance. *American Political Science Review*. 2022. № 116 (1). P. 161–180.
10. Данилюк І. *Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: Монографія*. К.: САММІТ-КНИГА, 2010. 432 с.
11. Wójcik M. *Efektywność specyficznych i niespecyficznych sposobów zmiany negatywnych stereotypów etnicznych*. Katowice: Uniwersytet Śląski 2009. URL: <https://opus.us.edu.pl/info/phd/USLbc87efa305014da8b32e211eaa04bce4/> (дата звернення: 18.02.2024).
12. Гордійчук О. Етнічні стереотипи: особливості формування та функціонування. *Українська полоністика*. 2023. Том 21. С. 73–82. URL: <https://doi.org/10.35433/2220-4555.21.2023.phyl-1> (дата звернення: 18.02.2024).
13. Гордійчук О. Онтологічні причини війни Росії в Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2023. № 2 (94). С. 86–99.
14. Hordiichuk O. The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East, Tyranny versus Democracy. *Ethnic in progress*. 2023. Vol. 14. 1. P. 4–23. URL: <https://doi.org/10.14746/eip.2023.1.1> (дата звернення: 18.02.2024).

15. Le Vine R. A., Campbell D. T. *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic, attitudes and group behavior*. New York: Wiley, 1972. 384 p.
16. Бодріяр Ж. *Симулякри і симуляція*. Київ: "Основи", 2004. 230 с.
17. Chandler N. How Irish Traditions Work. *How stuff works*. Mar 15, 2019. URL: <https://people.howstuffworks.com/culture-traditions/national-traditions/irish-traditionhtm> (дата звернення: 18.02.2024).
18. Sibirtseva M. 7 Stereotypes Every Ukrainian Hates. *The culture trip*. 24 November, 2017. URL: <https://theculturetrip.com/europe/ukraine/articles/7-stereotypes-every-ukrainian-hates/> (дата звернення: 18.02.2024).
19. Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу. Київ: Таксон, 1997. 237 с.
20. Hordiichuk O., Halapsis A., Kozlovets M. How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*. 2023. № 16. P. 345–362. URL: <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25> (дата звернення: 18.02.2024).
21. Самигін Д. Десять прийомів кремлівської пропаганди під час російської війни у Грузії та Україні. *Українська правда*. 08.08.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/8/7414729/> (дата звернення: 18.02.2024).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Lippmann, U. (1922). *Public Opinion*. New York: Macmillan. URL: <https://www.gpullman.com/8170/texts/lippmann.pdf> (last accessed: 18.02.2024) (in English).
2. Katz D., Braly K. Racial stereotypes of one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1933. № 28. P. 280–290 (in English).
3. Kroon A. C., Trilling D., Raats T. Guilty by Association: Using Word Embeddings to Measure Ethnic Stereotypes in News Coverage. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 2021. № 98 (2). P. 451–477. URL: <https://doi.org/10.1177/1077699020932304> (last accessed: 18.02.2024) (in English).
4. Makhniy, M. (2016). *Etnichna psykholohiya: navch. posib. dlya studenti vyshch. navch. zakl.* [Ethnic psychology: a textbook for students of higher educational institutions]. Kyiv: Slovo (in Ukrainian).
5. Yevtukh, V., Troshchyns'kyu, V, Halushko, K., та in. (2003). *Etnosotsiologiya: terminy ta ponyattya.* [Ethnosociology: Terms and Concepts]. Kyiv: "Feniks" (in Ukrainian).
6. *Sotsial'na filosofiya: Korotkyu Entsyklopedychnyy Slovnyk.* (1997). [Social philosophy: Short Encyclopedic Dictionary]. Zah. redaktsiya V. Andrushchenko, M. Horlach. Kyiv – Kharkiv: "Rubikon" (in Ukrainian).
7. Hordiichuk, O. (2021). *Mental'nist' u dobu hlobalizatsiyi: monohrafiya.* [Mentality in the age of globalization: monograph]. Zhytomyr: Vyd-vo "NOVOhrad" (in Ukrainian).
8. Hordiichuk, O. (2018). *Arkhetypy ukrayins'koyi mental'nosti: sotsial'no-filosofs'kyu analiz.* [Archetypes of Ukrainian mentality: socio-philosophical analysis]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. № 1 (84). S. 15–19. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27850/> (last accessed: 18.02.2024) (in Ukrainian).
9. Manekin D, Mitts T. (2022). Effective for Whom? Ethnic Identity and Nonviolent Resistance. *American Political Science Review*. № 116 (1). P. 161–180 (in English).
10. Danylyuk, I. V. (2010). *Etnichna psykholohiya yak haluz' naukovooho znannya: istoryko-teoretychnyy vymir: Monohrafiya* [Ethni cpsychologya safield of scientifi cknowledge: historical and theoretical dimension: Monograph]. Kyiv: SAMMIT-KNYHA (in Ukrainian).
11. Wójcik, M. (2009). *Efektywność specyficznych i niespecyficznych sposobów zmiany negatywnych stereotypów etnicznych.* [The effectiveness of specific and non-specific ways of changing negative ethnic stereotypes]. Katowice: Uniwersytet Śląski. URL: <https://opus.us.edu.pl/info/phd/USLbc87efa305014da8b32e211eaa04bce4/> (last accessed: 18.02.2024) (in Polish).

12. Hordiichuk, O. (2023). Etnichni stereotypy: osoblyvosti formuvannya ta funktsionuvannya. [Ethnic stereotypes: peculiarities of formation and functioning]. *Ukrayins'ka polonistyka*. Том 21 (1). S. 73–82. URL: <https://doi.org/10.35433/2220-4555.21.2023.phyl-1> (last accessed: 18.02.2024) (in Ukrainian).
13. Hordiichuk, O. (2023). Ontolohichni prychny viyny Rosiyi v Ukrayini. [Ontological reasons for Russia's war in Ukraine]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filososfs'ki nauky*. 2023. № 2 (94). S. 86–99. URL: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(94\).2023.86-99](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.86-99) (last accessed: 18.02.2024) (in Ukrainian).
14. Hordiichuk, O. (2023). The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East, Tyranny versus Democracy. *Ethnic in progress*. Vol. 14 (1). P. 4–23. URL: <https://doi.org/10.14746/eip.2023.1.1> (last accessed: 18.02.2024) (in English).
15. LeVine, R. A., Campbell, D. T. (1972). Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic, attitudes and group behavior. New York: Wiley (in English).
16. Bodriyar, Zh. (2004). Symulyakry i symulyatsiya. [Simulacra and Simulation]. Kyiv: "Osnovy" (in Ukrainian).
17. Chandler, N. (2019). How Irish Traditions Work. *How stuff works*. Mar 15. URL: <https://people.howstuffworks.com/culture-traditions/national-traditions/irish-tradition4.htm> (last accessed: 18.02.2024) (in English).
18. Sibirtseva, M. 7 Stereotypes Every Ukrainian Hates. *The culture trip*. 24 November, 2017. URL: <https://theculturetrip.com/europe/ukraine/articles/7-stereotypes-every-ukrainian-hates/> (last accessed: 18.02.2024) (in English).
19. Yuriy, M. (1997). *Etnohenez ta mentalitet ukrayins'koho narodu*. [Ethnogenesis and the mentality of the Ukrainian people]. Kyiv: Takson (in Ukrainian).
20. Hordiichuk O., Halapsis A., Kozlovets M. How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*. 2023. № 16. P. 345–362. URL: <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25> (last accessed: 18.02.2024) (in English).
21. Samyhin, D. (2023). Desyat' pryomiv kremlivs'koyi propahandy pid chas rosiys'koyi viyny u Hruziyi ta Ukrayini. [Ten techniques of Kremlin propaganda during the Russian war in Georgia and Ukraine]. *Ukrayins'ka pravda*, 08.08.2023. URL: <https://www.ppravda.com.ua/columns/2023/08/8/7414729/> (last accessed: 18.02.2024) (in Ukrainian).

Receive: March 16, 2024

Accepted: April 15, 2024